

ERZİNCAN KAZÂSI
(1642 Tarihli Avârız Defterine Göre)
The Kaza of Erzincan (According to Awarid Register dated 1642)

Dr. Mehmet İNBAŞI*

ÖZ

XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin idaresine giren Erzincan ve çevresi, idari yapılanma olarak başlangıçta Erzincan-Bayburt Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Daha sonra Erzurum Beylerbeyliği'nin kurulmasında sonra Paşa Sancağı'na dâhil edilerek Erzurum valilerinin idaresine verilmiştir. Bu çalışmada Cafer Bey'in hazırlamış olduğu avarız defteri esas alınarak Erzincan şehri ile bağlı köylerin durumu incelenmiştir. Erzincan kazası bu dönemde Güney ve Kuzey Erzincan Nahiyeleri olmak üzere iki nahiyeden ibarettir. Şehrin sosyal ve ekonomik yapısı, askeri görevlileri, dini görevlileri ve esnaf ve sanatkârlar hakkında bilgi verilmiştir. Şehrin mahallelerinin durumu, bağlı köylerin tarımsal üretimi ve mahsulleri de değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Erzincan, Erzurum, Avarız, Cafer Bey, XVII. yüzyıl, Doğu Anadolu.

ABSTRACT

At the beginning of 16th century, *Erzincan* and the surrounding area entered to administration of the Ottoman Empire, initially as administrative structure has been linked to *Begler-begis Erzincan* and *Bayburt*. Then, after being established *Begler-begis Erzurum*, it had been given to administration of the Erzurum governors by being included in the Pasha *sandjak*. In this study, it was investigated status of *Erzincan* city and its villages based on *awarid* registers prepared by *Cafer Beg*. City consists of two *nahiyes* named South and North *Erzincan*. The knowledge regarding Social and economic structure of the city, military officials, religious workers and craftsmen and artisans were given. It was taken to evaluate Status of the city's neighborhoods, crops and agricultural production of villages connected with it.

Key Words: *Erzincan*, *Erzurum*, *Awarid*, *Cafer Beg*, 16th century, Eastern Anatolia.

Giriş

Grek kaynaklarında Aziris, Ermeni kaynaklarında Erez, Erzng, Bizans kaynaklarında Aringami, Arsingan, Erzingan, Arap kaynaklarında da Erzencan şeklinde kaydedilmiştir. Türk fethinden sonra şehrin adı önce Erzingan ve Ezirgan olarak söylenmiş, daha sonra da Erzincan adı yaygın olarak kullanılmıştır. Stratejik bir konumda bulunması

* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğrt. Üyesi.

sebebiyle birçok devlet arasında mücadele konusu olan Erzincan, Bizans-Sasanî ilişkilerinde de önemli rol oynamıştı. Müslüman Arapların bölgeye ilk akınları Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiş, bazı bölgesel başarılar kazanılmasına rağmen kesin bir sonuç alınamamıştı. Arap-Bizans, Ermeni-Gürcü mücadelelerine sahne olan bölge, 1048'den itibaren Büyük Selçukluların akınlarına uğradı. Malazgirt zaferinden sonra bölgede kurulan Türk beyliklerinden birisi olan Mengücek-oğullarının hâkimiyetine giren Erzincan ve çevresi, kısa süre sonra beyliğin merkezi oldu. Sultan Alâeddin Keykubad zamanında Anadolu Selçuklularının idaresine geçti. Bu dönemde şehir, ekonomik ve kültürel yönden önemli gelişmeler kaydetti. Anadolu'da Moğol hâkimiyetinin etkili olmasına ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin inkıraza girmesine sebep olan 1243 Köseadağ Savaşı, Erzincan yakınlarında meydana gelmişti. Moğol idaresi zamanında Erzincan ve çevresi, vergi bakımından İlhanlı idaresindeki Anadolu şehirlerinin başında geliyordu.¹ XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'ya gelen ve Anadolu şehirleri hakkında önemli bilgiler veren İbn Battûta², *Irak Sultanına bağlı şehirlerden biridir. Bakımlı ve büyüktür. Gayet muntazam ve canlı çarşıları vardır. Erzencânî denilen nefis kumaşlar dokunur. Bölgenin bakır madenleri meşhurdur* şeklinde bilgiler vererek şehrin önemli bir merkez olduğunu vurgulamaktadır.

Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetinin zayıflamasından bölgedeki Osmanlı idaresine kadar olan sürede sık sık el değiştiren Erzincan, Eratna Bey'in hâkimiyetine girmiş³ onun beylerinden Mutahharten'in idaresi zamanında da şehrin siyasi önemi daha da artmıştı. Kadı Burhaneddin Ahmed, Erzincan'ı ele geçirmek için harekete geçmiş ancak 1395 Pulur savaşında Mutahharten'e yenilerek çekilmek zorunda kalmıştı.⁴ Timur'un ikinci Anadolu seferinden ve Mutahharten'in onunla işbirliği yapmasından⁵ sonra, 1398'de Sivas'a hâkim olan Yıldırım Bâyezid (1389–1402) Erzincan'ı alarak (1401) şehrin idaresini önce Kara Yusuf'a, daha sonra da kendisinin hâkimiyetini tanımak şartıyla Mutahharten'e vermişti. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti çok kısa sürmüş, 1410 yılında şehrin hâkimiyeti Karakoyunluların eline geçmişti.⁶ 1422 yılında şehrin idaresi bu defa Akkoyunluların eline geçmiş ve 1457'den itibaren Uzun Hasan bölgede kesin bir üstünlük kurmuştu. Fatih Sultan Mehmed'in (1453–1481) Otlukbeli Savaşı'ndan (1473) sonra Uzun Hasan'ı mağlup etmesine rağmen

¹ İsmet Miroğlu, "Erzincan", *DİA*, 11, s. 318–319.

² Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A.S.Aykut, İstanbul 2005, s. 287.

³ Kemal Göde, *Eratnalılar* ((1327–1387), Ankara 1994, s. 67.

⁴ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991, s. 181.

⁵ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 26; Y. Yücel, *Anadolu Beylikleri II*, s. 296–299.

⁶ Faruk Sümer, *Karakoyunlular I*, Ankara 1984, s. 82–83

Erzincan ve çevresi Akkoyunlu idaresinde kalmaya devam etmişti.⁷ Akkoyunlu Devleti'nin idarî gücünü kaybetmesinden sonra Erzincan ve çevresi, Safevî Devleti'ni kuran ve yayılma alanı olarak Anadolu'yu seçen Şah İsmail'in idaresine girmişti.⁸ Yavuz Sultan Selim'in (1512–152) Çaldıran Seferi sırasında Erzincan savaşı olarak 1514'te Osmanlı hâkimiyetine geçmişti.⁹

Osmanlı idaresinde Erzincan, doğu sınırına yakın bir şehir olarak stratejik önemini devam ettirdi. Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520–1566) İran seferleri sırasında önemi daha da artan Erzincan, Tebriz, Azerbaycan ve Gürcistan seferlerinde Erzurum'dan sonra Osmanlı ordusunun ikinci bir toplanma merkezi oldu.

İdarî Yapı

Fetihten sonra sancak haline getirilen Bayburt ile Erzincan, idarî yönden birleştirilip Trabzon Sancakbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın idaresine verilerek Erzincan ve Bayburt Beylerbeyliği adı ile yeni bir eyalet kurulmuş ve buraya daha sonra Karahisar-ı Şarkî, Trabzon ve Canik sancakları da ilave edilmişti.¹⁰ Ancak bu eyalet uzun ömürlü olmamıştı. Bundan sonra Erzincan, Kemah Sancağı ile birleştirilerek Rûm-ı Hadis Beylerbeyliği'ne bağlanmıştı. Bu düzenleme sırasında da Erzincan, Güney Erzincan ve Kuzey Erzincan Nahiyeleri olmak üzere iki nahiyeye ayrılmıştı. Kemah Sancağı içerisinde bir kazâ konumunda bulunan Erzincan, 1535'te Erzurum Beylerbeyliği'nin kurulmasından sonra Kemah Sancağı ile birlikte buraya bağlanmıştı. 1566'da Kemah'tan ayrılarak Paşa Sancağı'na bağlı bir kazâ haline getirilmiş¹¹, bundan sonra da Erzurum Beylerbeyi'nin hasları arasında kaydedilerek, Paşa Sancağı'na bağlı olarak kazâ statüsünü devam ettirmişti.

1636 tarihli Bayburt, Erzincan ve Tercan'ı ihtiva eden avârız icmal defterinde Erzincan, yine kaza statüsündedir.¹² 1642 tarihli Erzurum Eyaleti mufassal avârız defterinde, *Defter-i hanehâ-i eyâlet-i Erzurum* başlığı altında; Erzurum, Erzincan, Bayburt, Şiryan, Hınıs, İspir, Kelkid, Kemah, Kız-ucan, Kiğı, Koğanis, Pasin, Tercan ve Tortum kazâları kaydedilmiştir.¹³

⁷Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 1985, s. 315.

⁸ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1983, s. 258.

⁹ Celal-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, haz. A. Uğur-M.Çuhadar, Ankara 1980, s. 370.

¹⁰ İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 15–16; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1546)*, Ankara 1990, s. 7–8; Dünder Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535–1566)*, Ankara 1998, s. 40–41.

¹¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Tapu-Tahrir Defteri (TD.) 387*, v. 436–439; Miroğlu, *Kemah-Erzincan*, s. 17; Miroğlu, "Erzincan", *DİA. II*, s. 321.

¹² *BOA. Divan-ı Hümayun Mevkufat Kalemi (D. MKF.) 27448*, s. 5–10.

¹³ *BOA. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.) 5152*, s. 1–1176.

XVII. yüzyılda bölge ile ilgili en geniş bilgi, 1647 yılında buraya gelen Evliya Çelebi tarafından verilmektedir¹⁴. Seyahatnâme’de; *Sancakları; Karahisâr-ı Şarkî, Kiği, Pasin, İspir, Hınıs, Malazgird, Tekman, Kız-ucan, Tortum, Micinkerd, Mamervan, Erzurum sancaklarından ibarettir. Erzurum Paşa sancağıdır*” şeklinde bilgiler bulunmaktadır¹⁵.

İdari yönden kaza statüsünde olan Erzincan, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde¹⁶; *Süleyman Han tahririnde Erzurum Eyâleti hükmünde paşanın hass-ı hümayunundan ifraz olma hâkimi subaşısıdır ve yüz elli akçe şerif kazâdır* şeklinde kaydedilmiştir.

1642 Tarihli Avâriz Defteri

Erzincan Kazâsı ile ilgili olarak Erzurum Eyâleti’ni ihtiva eden 1636 ve 1642 tarihli avâriz defterlerinden¹⁷ elde edilen bilgiler bu çalışmada değerlendirilmiştir.

İstanbul’da Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Mevkufat Defterleri katalogunda 27448 numarada kayıtlı ve 1045 / 1636 tarihini taşıyan defter¹⁸, Bayburd, Erzincan ve Tercan kazalarını ihtiva etmekte olup icmal avâriz defteridir. Bu defterde mahalle ve köylerin gerçek hane sayıları da verilmiştir.

¹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, İstanbul 1314, s. 205–219

¹⁵ *Seyahatname II*, s. 205–206

¹⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 2*, haz. Z. Kurşun, S.A. Kahraman, Y.Dağlı, İstanbul 1999, s. 197.

¹⁷ Avâriz ile ilgili olarak bkz. Ö.Lütfi Barkan, “Avâriz”, *İA. II*, İstanbul 1993, s.13–19; Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *DİA. IV*, İstanbul 1991, s.108–109; M. Canard, “Awarid”, *EF I*, p. 760–762. Mustafa Öztürk, “1616 Tarihli Halep Avâriz Defteri”, *OTAM 8*, Ankara 1997, s.249–253; Rıfat Özdemir, “Avâriz ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X.Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler, IV*, Ankara 1993, s.1581-1584; Mehmet Ali Ünal, “1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâriz Defteri”, *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler Araştırmalar*, Isparta 1999, s.119-122; Bruce McGowan, “Osmanlı-Avâriz-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1981, s.1327-1331; Feridun M. Emecen, “Kayacık Kazâsının Avâriz Defteri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, İstanbul 1982, s.159-163; Oktay Özel, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avâriz Defterleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara 1999, s. 735-743; Süleyman Demirci, “Collection of Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620-1700”, *Belleten* c. LXIX, sayı 256, Aralık 2005, s. 897-912; M. Hanefî Bostan, “XVII. Yüzyıl Avâriz ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazâsının Nüfusu ve Etnik Yapısı”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 9-13 Eylül 2002), Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt I. Kısım*, Ankara 2005, s. 413-429.; Mehmet İnbaşı, “1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre Erzurum Şehri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 4, İstanbul 2001, s. 9-32; Mehmet İnbaşı, “Bayburd Sancağı (1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* cilt 10/1, Erzurum 2007, s. 89-118.

¹⁸ *BOA. D. MKF. 27448*, s. 5–16.

Arşivde yine Mâliyeden Müdevver Defterler katalogunda 5152 numarada kayıtlı Erzurum Eyaleti ile ilgili bir avârız defteri daha vardır. Defterin giriş kısmında icmal başlığı altında¹⁹ Erzurum'a bağlı merkez ile birlikte 14 kazânın ismi zikredilmiştir. Bu kayıttan Erzurum Eyaleti'nin Sultan İbrahim'in emriyle Evail-i Cemaziyel-evvel 1052 / 28 Temmuz- 6 Ağustos 1642 tarihinde yeniden tahrir edildiği anlaşılmaktadır. Bu defter Erzurum Eyâleti'nin cizye ve avârız muharriri Cafer Efendi tarafından hazırlanmıştır²⁰. Mufassal olup, bölge ile ilgili önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

Erzincan Şehri

Anadolu'nun mühim şehirlerinden olan Erzincan, Osmanlı fethinden önce olduğu gibi fetihten sonra da kültür ve refah seviyesi yüksek olan bir şehirdi. Özellikle Mengüceker zamanında burada yetişen ilim, edebiyat ve devlet adamlarının Anadolu Selçuklu Devleti'nde önemli görevler aldıkları bilinmektedir.

Erzincan şehrinin Osmanlılar zamanında çok mamur olduğu, arşiv kayıtlarından ve vakfiye suretlerinden anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi şehir hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Seyahatnâme'de şehrin idarecileri²¹; *hâkimi subaşîdır ve yüz elli akçe şerîf kazâdır. Müftüsü, nakîbü'l-eşrafî ve sipah kethüdâ yeri ve yeniçeri serdarı ve kal'a dizdarı ve yüz elli aded erbâb-ı timar kal'a neferâtı ve bir muhtesib ağası ve şehir nâibi hâkimleri vardır* şeklinde kaydedilmiştir. Şehrin kalesi ve mahalleleri; *Kal'ası bir düz bağ u bağçeli ormanistânî bir düz sahrâ-yı ferâh-fezânın ortasında şekl-i murabba' bir taş bina bir küçücük kal'a-i ra'nâdır. Amma der-i divârları gayet alçaktır. Bir kal'a-i köhnedir. Derûn-ı kal'ada cümle üç yüz aded bağısız ve bağçesiz hanelerdir. Bir cami'i var. Çarşû-yı bâzârı ve hân ve hammamları ve gayr-i imaretleri yoktur* şeklinde ifade edilmiştir. Şehrin varoşlarının ve kale dışında kalan yerlerin daha ma'mur olduğunu kaydeden Evliya Çelebi; *Cümle bin sekiz yüz aded bağli ve bağçeli ve âb-ı hayat suları cârî türâb-ı pâk ile mestur hane-i zibaldır* diyerek buraların güzelliğinden bahsetmektedir.

Kale dışında kalan yerlerde mescitlerin, zaviyelerin ve yedi adet tekkenin bulunduğunu belirten Evliya Çelebi, Mevlevîliğin burada yaygın olduğunu ve

¹⁹ "Bi-avni'llahi teâla, defter-i hânehâ-i Eyâlet-i Erzurum ki be-mübâşeret-i hakîr hâlâ müceddeden tahrir kerden fermûde ber müceb-i fermân-ı âli tahrir şûd el-vâki fî evâil-i şehir-i Cemâziye'l-ülâ sene isnâ ve hamsîn ve elf" BOA. *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.) 5152*, s. 2.

²⁰ Cafer Efendi adına Erzurum'da inşa edilmiş ve Caferiye Camii adını taşıyan bir camii ve buraya vakfedilmiş çok sayıda vakıfları vardı. Cafer Efendi'nin aynı tarihlerde Karahisar-ı Şarkî Livâsı'nı da tahrir ettiği, 1053'te ise Erzurum Eyâleti'ndeki cizye gelirlerinin kaydedildiği başka bir defter daha hazırladığı görülmektedir. BOA. MAD. 299; BOA. MAD. 7521; BOA. MAD. 2929.

²¹ *Seyahatnâme II*, s. 197-198.

Mevlevî şeyhlerine ait bir tekkenin bulunduğunu ve burayı ziyaret ederek şeyh ile görüşüğünü teferruatlı olarak anlatmaktadır. Mevlevîhane'den başka Kâdirî tarikatına mensup Çadircı Şeyh isminde birisinden bahsedilmektedir. Şehrin ilim hayatı hakkında da önemli bilgiler verilmiştir. Erzincan'da çok sayıda sıbyan mektebi olduğu, ilmiye mensubu kimselerin çokluğundan dolayı her cami ve mescitte ders okutulduğu, insanların zeki ve anlayışının kuvvetli olup ilim tahsil eden kişilerin sayıca fazla olduğu bahsedilmektedir. Seyahatname'deki bilgilerin dışında avârız defterinde, Halvetiye tarikatına mensup iki şeyh ile Haydarî-hane şeyhi olan bir kimse hakkında da kayıtlar bulunmaktadır.

Şehrin iklimi ve yetiştirilen mahsulleri hakkında da Seyahatnâme'de önemli bilgiler vardır. İkliminin yumuşak olduğu, bundan dolayı da meyve ve sebzenin bol miktarda yetiştiği, üzüm, dut ve armudunun meşhur olduğu, yetiştirilen mahsullerin iki günde Erzurum'a götürülerek Erzurum'un bütün meyve ve sebzesinin buradan karşılandığı ifade edilmektedir. Evliya Çelebi'nin verdiği bu bilgiler, avârız defterindeki kayıtlarla da teyit edilmektedir. İncelenmekte olan avârız defterinde de bağ ve bahçelerin çok olarak kaydedilmesi, burasının önemli bir sebze-meyve üretim yeri olduğunu göstermektedir.

Erzincan şehrinde, XVI. yüzyılda Müslüman Türk nüfus ile meskûn 7, gayr-i Müslim nüfusun meskûn olduğu 14 mahalle vardı. Buna karşılık incelenmekte olan 1642 tarihli avârız defterine göre; şehirde nüfusunun tamamı Müslüman Türk olan 6 mahalle ile Müslüman ve gayr-i Müslimlerin birlikte yaşadıkları 3 mahalle olmak üzere toplam 9 mahalle vardı. Dolayısıyla mahalle sayısında önemli bir azalmanın meydana geldiği görülmektedir. XVI. yüzyıla ait gayr-i Müslim mahallelerinden sadece Çukur ve Hoca Beği Mahallesi XVII. yüzyılda da kaydedilmiştir. Gayr-i Müslimlere ait diğer 12 mahalle hakkında hiçbir kayıt yoktur. Muhtemelen bunun sebebi, ortalama 5 ile 20 hane arasında değişen gayr-i Müslim mahallelerinin birleştirilerek üç mahalleye dönüştürülmesinden kaynaklanmaktadır.

XVI. yüzyıldaki Halilullah Çelebi ve Kilim Ana Mahallelerinin XVII. yüzyılda mevcut olmadığı görülmektedir. Bunun yanında Debbağan ve İslamiye-i Eskişehir adıyla iki yeni mahallenin kurulduğu anlaşılmaktadır.

İlgi çeken bir kayıt da, *hanehâ-i Müsülmanân der mahallât-ı zimmiyân sakin şudend* başlığı altında, gayr-i Müslim mahallelerinde oturan Müslümanlar kaydedildikten başka *hanehâ-i zimmiyan-ı kasaba-i Erzincan* başlığı altında gayr-i Müslimler ayrıca belirtilmiştir.

Şehirdeki Müslüman nüfusun kaydedilmesinden sonra, avâriz defterinde ilgi çekici bir kayıt vardır²². Buna göre; Erzincan'da bulunan askerî reayadan başka herhangi bir gelir tasarruf etmeyen Müslümanların, şehirdeki suyu dağdan gelen çeşmelerin, su kanallarının bakım ve onarımı, şehirdeki tüm çeşmelerin susuz kalmamasını sağlamak şartıyla avâriz hanesi hesabına dâhil edilmeyeceklerine dair ellerine muaf-nâme verilmişti. Şayet hizmetlerinde kusurları olursa avâriz alınmasına karar verilmiş ve bu husus ile ilgili deftere açıklama eklenmişti.

Cami'î Kebîr Mahallesi²³; XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarında Cami'î Mahallesi veya Ulu Cami'î Mahallesi olarak isimlendirilen Müslüman Türk nüfusun meskûn olduğu mahalle²⁴, 1642 tarihli avâriz defterinde Cami'î Kebir Mahallesi adıyla kaydedilmiştir. İslam ve Osmanlı şehirlerinin temel ögesi olan Ulu Camii kültürünün Erzincan şehrinde de olduğu görülmektedir. 1642'de mahallede zeamet sahibi ve timar tasarruf eden ve içlerinde Erzincan alaybeyinin de olduğu askeri sınıf mensubu 31 hane, 11 hanesi seyyid olmak üzere imam, hatip ve müezzinlerin olduğu toplam 30 hane vardı. Bunlar içinde Erzincan kadısı Nasuh Efendi ile Erzincan müftüsü Seyyid Mehmed Efendi, bir müderris ile ulema-i kiramdan iki kişi bulunmaktaydı. Erzincan kalesi mustahfizlarından 6 hane, fakir ve işsiz-güçsüz 16 hane ve Müslim reayadan 91 hane olmak üzere mahallede toplam 178 hane vardı. Mahallede aynı zamanda Pir Kalem Hamamı²⁵ adlı bir hamam bulunmaktaydı. Bu hamam Pir Kalem'in evlatlarının tasarrufunda iken sonradan Ferruḫşad Bey'in oğlu Mehmed Bey'in tasarrufuna geçmiş, ancak

²²“Bu mahalle gelince kasaba-i Erzincan'ın sipahiyân ve yeniçeriyân ve cebeci ve topçu ve zuamadan ve erbâb-ı timar ve zuema ve mustahfizân ve sayir askerîden gayri dirliksiz Müslümanlar dahi kasaba-i mezbûrede carî olan çeşmelerin umûmen dağdan gelen su yerlerin kendü mallarıyla pak ve tathiri ve kasabada carî olan çeşmelerin umûmen susuz komamak üzere hane-i avârizdan muaf olduklarına mukayyed ve muafnâme-i hümayun ibraz idüb ve üzerlerine edâsı lazım gelen hizmetlerin edâ eden muafların muafiyetleri ibka oluna deyu ferman buyurulmağla ber müceb-i ferman-ı âli üslub-ı sabık üzere üzerlerine lazım gelen hizmetleri edâ etmezlerse hane-i avârizları cânib-i mirîden tahsil olunmak şartıyla muafiyetleri kayd olundu.” *MAD. 5152*, s. 334.

²³ *D. MKF. 27448*, s. 10; *MAD. 5152*, s. 302–307.

²⁴ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 146.

²⁵Defterdeki hamam ile ilgili kayıt; “Hammam-ı Pir Kalem der mahalle-i mezbur. Haliya der tasarruf-ı Yusuf ve Ahmed an evlad-ı Pir Kalem. Zikr olunan hammam Pir Kalem nam kimesne mukaddema kendü malıyla bina idüb ve evladına ve evladı mutasarrıf oldukda ceddine vakf idüb nice sene cibayet oldukca kendü ve ba'de'l-memat evlad-ı mutasarrıflar iken Ferruḫşad Beğ-oğlu Mehmed Beğ nam kimesne ba'dehû zabt ve Ali Paşa'ya verüb ol-vechile birkaç sene zabt olunub ba'dehû mezbûran Yusuf ve Ahmed Pir Kalemin evladından olub ve hammam-ı mezbûr cediti Pir Kalemin kendüsüne ve evladına vakf olunduğu beyan idüb ve hakkı olduğun hüccet idüb kimesnenin malı olmadığı ve hammam-ı mezburu her vechile Pir Kalemin evladına vakf olduğu zahir olub ber müceb-i hüccet-i şer'iyye hala müceddeden tahriri ferman olunan hane defterine kayd olundu.” şeklindedir. *MAD. 5152*, s. 304.

Pir Kalemin çocukları ellerindeki hücceti göstererek hamamın tasarrufunu uhdelere almışlardı. Pir Kalem adlı kimsenin kimliği ile ilgili her hangi bir kayıt yoktur.

Şeyhî Çelebi Mahallesi²⁶; XVI. yüzyılda Hoca Şeyhî adıyla kaydedilen ve ortalama 160 neferin meskûn olduğu²⁷ mahalleye adını veren Şeyhi Çelebi'nin kimliği ile ilgili tek kayıt, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde vardır. Seyahatnâme'de²⁸ *Tekye-i Çadircı Şeyh; Abdülkâdir-i Gilânî tarikatıdır* şeklinde kaydedilmiştir. Buradan da Şeyhî Çelebi Mahallesi'ne ismini veren kimsenin Kâdirî tarikatı şeyhi olduğu anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılda ortalama 160 neferin ikamet ettiği mahallede, 1642'de timar erbabı 8, dergâh-ı âli sipahilerinden 11, yeniçeri 2, cebeci 4, imam, hatip ve sadât-ı kiramdan 18 hane, fakir ve işsiz-güçsüz 28 hane, Müslim reaya 90 hane ve kışlakçı olarak da 5 hane olmak üzere toplam 166 hane ikamet etmekteydi. Mahallede 6 tane seyyid, 4 imam, 3 müezzin ve Taharten Medresesi müderrisi olan Mevlana Ahmed Efendi gibi ilmiye ricaline mensup çok sayıda kimse de meskûndü. Şeyhi Çelebi Mahallesi'nde dikkat çeken bir diğer husus da Şeyhi Çelebi'nin müridleri arasında olan ve deftere *Haneha-i fukara-i hazret-i hüdavendigar* başlığı altında bir şeyh ile altı dervişin fukara olarak kaydedilmesi ve avârizdan muaf olduklarının belirtilmesidir. Mahallede çok sayıda meslek mensubu kimse de bulunmaktaydı.

Cemaleddin Mahallesi²⁹; XVI. yüzyılda ortalama 75 nefer ikamet etmekteydi.³⁰ 1642 tarihli avâriz defterine göre mahallede; zuama ve erbab-ı timar sahibi 25, sipahi 8, imam, hatip gibi dini görevlilerin yanında 5 tane seyyiddan ibaret 10 hane, çoğunluğu dul kadınlardan oluşan fakir ve işsizlerden 48 hane ve Müslüman reayadan 54 hane olmak üzere toplam 151 hane ikamet etmekteydi. Mahallede 24 tane dul kadının fakir olarak kaydedilmesi de dikkat çekicidir.

Debbağan Mahallesi³¹; XVI. yüzyılda mevcut olmayan mahalle ile ilgili 1642 tarihli avâriz defterinde önemli bir açıklama yapılmıştır. Bu kayıt, *Mahalle-i mezbûre dahi Kürk Barak Mahallesi mülhakatından olub ve sükkân-ı mahalle haneyi ma'mur edib reaya olmayub dervişan ve ehl-i tarîk kimesneler olub hane-i avârizı kabul ider ziyâde emlakları olmamağla muafiyeleri fermân-ı âli mücibince ibka oluna deyu deftere şerh verildi* şeklindedir. Buna göre Debbağan

²⁶ D. MKF. 27448, s. 10; MAD. 5152, s. 307-312.

²⁷ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 146.

²⁸ *Seyahatnâme II*, s. 197.

²⁹ D. MKF. 27448, s. 10; MAD. 5152, s. 312-316.

³⁰ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 146.

³¹ D. MKF. 27448, s. 10; MAD. 5152, s. 317-319; D. MKF. 27459, s. 4.

Mahallesi, Kürk Barak Mahallesi'nden ayrılmış olup burada bulunan kimselerin normal reaya olmadığı, derviş ve ehl-i tarik kimseler olduğu ve bunların avâriz verebilecek kadar mülkleri olmadığı, bu sebeple de muafiyetlerinin devam ettiği deftere kaydedilmiştir.

Mahallede zeamet ve timar tasarruf eden 7, sipahi 6, yeniçeri 8, imam-hatip, ulema ve sadat-ı kiramdan 7 hane, fakir ve işsiz 15 hane ve Müslim halk olarak da 31 hane olmak üzere toplam 74 hane vardı.

İslâmiye-i Eskişehir Mahallesi³²; XVI. yüzyılda Eskişehir Mahallesi adıyla bir mahalle olmasına rağmen 1642 tarihli avâriz defterinde Eskişehir Mahallesi, Müslim ve gayr-i Müslimler ayrı ayrı kaydedilerek iki ayrı mahalle olarak belirtilmesinden başka İslamiye-i Eskişehir adıyla bir mahalle daha kaydedilmiştir.

Mahallede zeamet ve timar sahibi 10, yeniçeri ve diğer askeri guruplardan oluşan 24, dergâh-ı âli sipahisi 7, imam, hatip ve müezzinlerin oluşturduğu ilmiye mensupları ve sadattan ibaret 17, fakir ve işsiz 17, Müslüman reaya 46 ve kışlakçı hane de 4 olmak üzere toplam 125 hane vardı. İlmiye mensupları arasında Seyyid Efendi ve Mevlana Hüseyin isimli iki müderris, iki mütevellî ve Haydarîhane şeyhi olan Akkaş Dede adlı kimseler de bulunmaktaydı.

Kürk Barak Mahallesi³³; Miroğlu'nun Gürk-Barak / Gerek gerek şeklinde kaydettiği mahalle, XVI. yüzyılda 80 neferin ikamet ettiği bir yerdi.³⁴ 1642 tarihli avâriz defterinde mahalle ile ilgili kayıta³⁵, burada Yahya Efendi adlı bir şeyhin bulunduğu, mahalle sakinlerinin şeyhin kayıtlı fakir kimseleri olduğu, şeyhin ve onun yakınları ile sevenlerinin padişaha duacı olmak şartıyla vergi muafiyeti verildiği belirtilmektedir. Bunların padişah ve devletin ikbali için duaya devam etmeleri üzerine ellerindeki muafiyetlerinin geçerli olduğu ifade edilmektedir.

Mahallede zuema, erbab-ı timar, sipahi, yeniçeri, cebeci ve Erzincan kalesi mustahfızlarından oluşan 58 askeri hane, imam, hatip, müezzin ve derviş gibi dini görevlilerden oluşan 11 hane, fakir ve işsiz 19 hane, kışlakçı 2 hane ve

³² D. MKF. 27448, s. 10; MAD. 5152, s. 320-324, 332-333; D. MKF. 27459, s. 4.

³³ D. MKF. 27448, s. ; MAD. 5152, s. 324-330.

³⁴ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 146.

³⁵ Bu kayıt; "Mahalle-i Kürk Barak tabi kasaba-i Erzincan zikr olunan mahalle merhum Yahya Efendi kuddise's-sırruhunun sakin olduğu mahallesi ve ehl-i mahalle kendünün mukayyed fukarası olmağla kibel-i şehriyariden mahalle-i mezbur fukarası duacı olmak üzere muaf olub ve mahalle-i mezburun iki buçuk hanesi muaf olduğuna cedit muafname ve defter sureti ibraz olunub ve muaf olunub mahalle-i mezbur fukarası devam-ı devlet-i ebed-i müddet-i şehriyarine müdavemet göstermesi din-i devlete tabi olmağla ellerinde olan cedit muafnameleri ve defter sureti mucibince muafiyetleri hala müceddeden ferman olunan tahrir defterine kayd olundu." şeklindedir. D. MKF. 27448, s. 10; MAD. 5152, s. 324.

Müslim reayadan oluşan 124 hane olmak üzere toplam olarak 214 hane ikamet etmekteydi.

Çukur Mahallesi³⁶; XVI. yüzyılda tamamen gayr-i Müslim nüfus ile meskûn olan ve 1591 tarihli tahrir kaydına göre 72 neferin ikamet ettiği mahallede³⁷, XVII. yüzyılda Müslim ve gayr-i Müslimler birlikte yaşamaktaydı. Çukur Mahallesi'nde Müslim 62 hane, gayr-i Müslim olarak da 50 hane ikamet etmekteydi. Müslümanlar arasında çeşitli meslek guruplarının yanında 15 hane de kışlakçı vardı.

Eskişehir Mahallesi³⁸; XVI. yüzyılda tamamen Müslüman nüfus ile meskûn olan mahalle, ortalama 70 neferden ibaretti.³⁹ XVII. yüzyılda ise Müslim ve gayr-i Müslimlerin birlikte yaşadıkları bir mahalle haline gelmişti. 1642'de mahallede çeşitli meslek mensupları ile birlikte toplam 32 hane Müslüman, 82 hane de gayr-i Müslim ikamet etmekteydi. Mahallede en dikkati çeken husus *hane-i İshak Beğ mîr-livâ* şeklinde yer alan kayıttır. Bu kayıttan Erzincan'da sancakbeyine ait hane olduğu anlaşılmaktadır. Fakat sürekli olarak Erzincan için *kasaba* ve *kazâ* ibarelerinin kullanılması, İshak Bey isimli kişinin Erzincan'ın dışında farklı bir yerin sancakbeyi olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

Hoca Beği Mahallesi⁴⁰; XVI. yüzyılda gayr-i Müslim nüfus ile meskûn olan mahallede 62 nefer ikamet etmekteydi⁴¹. XVII. yüzyılda Müslim ve gayr-i Müslim nüfusun birlikte ikamet ettiği bir mahalleye dönüşmüştü. 1642 tarihli deftere göre mahallede 45 Müslüman hane, 66 gayr-i Müslim hane ikamet etmekteydi. Mahallede çok sayıda farklı meslek zümresi de meskûndü.

Elde edilen bu verilere göre Erzincan şehrinin 1636-1642 yılında, mahalleleri, Müslim ve gayr-i Müslim haneleri, askerî ve dinî görevlileri, fakir, kimsesiz ve işsiz-güçsüzler ile kışlakçıları tespit etmek mümkündür. Buna göre;

Tablo I: 1642 Tarihli Defter Göre Erzincan Şehri

Mahalle İsimleri	Müslüman Hane	Gayr-i Müslim Hane	Askeri Görevliler	Dini Görevliler	Fakir ve işsizler	Kışlakçı	Toplam
Camii Kebir	92		41	30	16		179
Şeyh Çelebi	90		25	26	20	5	166
Cemaleddin	52		41	10	48		151
Debbağan	31		21	7	15		74
İslamiye-i	46		41	17	17	4	125

³⁶ D. MKF. 27448, s. 10; MAD. 5152, s. 330-333, 335-336.

³⁷ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 147.

³⁸ D. MKF. 27448, s. 10; MAD. 5152, s. 332-333, 336-338.

³⁹ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 146.

⁴⁰ D. MKF. 27448, s. 10; MAD. 5152, s. 333-335, 338-339.

⁴¹ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 146.

Eskişehir							
Kürk Barak	123		59	11	19	2	214
Çukur	32	50	15			15	112
Eskişehir	25	82		2		4	114
Hoca Beği	37	66	8				111
Toplam	529	198	251	103	135	30	1246

Tabloda görüldüğü üzere Erzincan şehrinin en büyük mahallesi Kürk Barak olup onu Camii Kebir, Şeyh Çelebi ve Cemaledin Mahalleleri izlemektedir. Bu dokuz mahallenin altısında tamamen Müslüman nüfus, üç mahallede de Müslim ve gayr-i Müslimler birlikte yaşamakta idiler. Avâız defterindeki verilere göre 1246 hanenin 1048 hanesi Müslüman, 198 hanesi de gayr-i Müslim idi. Bu durumda şehirdeki nüfusun % 84'ü Müslüman, % 16'sı da gayr-i Müslim nüfustan ibaretti.

Erzincan şehrinin XVI. yüzyıldaki nüfus ile karşılaştırıldığında ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre;

1516'da nüfusun % 53'ü Müslüman, % 47'si gayr-i Müslim,

1530'da nüfusun % 55'i Müslüman, % 45'i gayr-i Müslim,

1591'de nüfusun % 44'ü Müslüman, % 56'sı gayr-i Müslim idi⁴².

XVII. yüzyıla gelindiğinde durum daha farklı bir şekle dönüşmüştür. Bunun nedenini Celalî İsyancıları'nı ortaya çıkaran sebeplerde aramak lazımdır. 1642 tarihli defterde verilen bilgilere göre, Müslüman hane sayısında bir artış olurken Hıristiyan hanelerde büyük bir azalma meydana gelmiştir. Bölgedeki özellikle Hıristiyan topluluklarda görülen bu nüfus azalmasının bazı sebepleri vardır. Bu sebepler; XVI. yüzyıl sonlarından itibaren yaşanan ekonomik sıkıntılar, Celali isyanları, bu bölgede etkili olan Abaza Mehmed Paşa'nın iki isyanı ve batı bölgelerine doğru yaşanan göçlerin etkileridir. Özellikle isyanların nüfusun yer değiştirmesinde çok büyük etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu nedenle de bölgede büyük bir nüfus hareketi yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak da gayr-i Müslim nüfus, daha emniyetli gördükleri batı bölgelerin doğru hareket etmişlerdir.

Askerî Zümre; Erzincan şehrinde çok sayıda askeri görevlinin olduğu avâız kayıtlarından anlaşılmaktadır. Öyle ki 1642 tarihli deftere göre, şehirde mevcut 1246 hanenin 251 hanesini yani diğer bir tabirle % 20'sini askerîler oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde alaybeyi, dizdar, yeniçeri, cebeci, topçu, dergâh-ı âli sipahileri, kale mustahfızları, sipahi ve sipahi-zadeler ve timar sahipleri bulunmaktadır. Aynı şekilde zeamet tasarruf eden kişiler de kaydedilmiştir. Buna göre şehirdeki askerî guruplar aşağıda kaydedilmiştir.

⁴² Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 148.

Tablo II: Erzincan Şehrindeki Askerî Zümre

Mahalle Adı	Sipahi/ Sipahizade	Yeniçeri / Beşe	Cebeci Topçu	Erbab-ı Tımar	Mustahfiz	Alaybeyi Dizdar	Azab	Zaim	Toplam
Camii Kebir	13	5	4	4	6	1		4	37
Şeyh Çelebi	11	2	4	5		2		1	25
Cemaleddin	8	3	2	21	1			4	39
Debbağan	6	8		5				2	21
İslamiye-i Eskişehir	7	17	5	9	1		1	1	41
Kürk Barak	5	11	9	14	12		2	6	59
Çukur	1	6		2		1			10
Eskişehir	2	7		2					11
Hoca Beği		7				1			8
Toplam	53	66	24	62	20	5	3	18	251

Görüldüğü üzere 1642 tarihinde Erzincan şehrinde ikamet eden askerî görevlilerin toplam sayısı 251 olup bunun büyük bir kısmını kapıkulu askerleri olan yeniçeri ve kapıkulu sipahileri, cebeci ve topçular oluşturmaktaydı. Onları tımarlı sipahiler, mustahfizlar ve zeamet tasarruf eden zaimler takip etmekte idiler. Şehirde askerî sayısının bu kadar yüksek olmasının sebebi, Erzincan'ın Osmanlı-Safevî savaşlarında Tebriz, Azerbaycan ve Gürcistan'a yapılan seferlerde ordunun ana yol güzergâhında bulunmasından kaynaklanmakta idi. Aynı zamanda bölgede yaşanan ve acı bir tecrübe olarak görülen Abaza Mehmed Paşa'nın iki isyanının henüz daha unutulmamış olmasının da önemi vardı. Zeamet tasarruf eden 18 zaimin isimlerinin de kaydedilmiş olması dikkat çekicidir. Bunlar beylerbeyinin adamı idiler.

Dinî Görevliler; Şehirde yaşayan dinî görevliler içerisinde *sadât-ı kirâm* adı altında Hz. Peygamber'in soyundan gelen çok sayıda kişilerin olması dikkat çekicidir. Erzincan şehrindeki hemen her mahallede seyyidlerin meskûn oldukları görülmektedir. Bunlar içerisinde aynı zamanda müderrislik görevini ifa edenler olduğu gibi, ilmiye ricali mensubu olanlar da çoğunlukta idi. Müslüman Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir şehir olması dolayısıyla da imam, hatip, müezzin vb. dinî görevliler de sayı bakımından fazladır. Onları molla, şeyh/derviş unvanlı kişiler ile müderrisler izlemektedir. Müslüman nüfusun yaşamış olduğu 9 mahallede bulunan dinî görevlilerden bazıları, kendi görev yaptıkları mahallelerinde değil, yakın ve daha büyük olan bir mahallede ikamet etmişlerdir.

Erzincan şehrinde ilmiye ricalinin en yoğun olarak ikamet ettikleri yer, Camii Kebir Mahallesi'dir. Bu mahallede Erzincan kadısı Nasuh Efendi'den başka sadât-ı kiramdan olan ve aynı zamanda Erzincan Müftüsü olan Seyyid Mehmed Efendi de ikamet etmekteydi. Bu şekilde şehrin en önemli iki

görevlisinin aynı mahallede ikameti, şehirdeki diğer ilmiye mensuplarını da buraya çeken en önemli etken olmuştur.

Şehirde tekke ve zaviyelerin de çok önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim şeyh ya da derviş unvanını taşıyan kimselerin çok olması, bunların şehir halkı üzerindeki önemini göstermektedir. XVI. yüzyıldan beri mevcut olan ve halen hizmetini sürdüren bir Haydarî-hane'nin olması ve görevlilerinin vergi muafiyetine sahip olması önemli bir husustur.

Tablo III: Erzincan Şehrindeki Dinî Görevliler

Mahalle Adı	İmam	Müezzin	Hatip	Molla	Müderris ulemâ	Şeyh- Derviş	Hafiz	Mütevelli kayyum	Sadat-ı kiram	Faraş çerağ
Camii Kebir	3	3	1	2	3	1	2	1	11	3
Şeyh Çelebi	4	2	2	2	1	7		1	7	
Cemaleddin	4					1			5	
Debbağan	2	1	1						2	1
İslamiye-i Eskişehir	3				2	5		2	5	
Kürk Barak	5	2		1	1					1
Çukur							1			
Eskişehir	1								1	
Toplam	22	8	4	5	7	14	3	4	31	5

Tabloda görüldüğü üzere 1642 tarihinde Erzincan şehrinde dinî ve ilmiye mensubu olarak kaydedilmiş olan kimselerin toplam mevcudu 103 kişi idi. Bunun da Müslüman nüfusa göre oranı % 10 civarında idi.

İlmiye mensupları içerisinde en kalabalık gurup, Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyidler idi. Bunların en yoğun olarak yaşadıkları mahalleler Camii Kebir ve Şeyh Çelebi idi. Müslim ve gayr-i Müslimlerin birlikte yaşadıkları Çukur ve Eskişehir mahallelerinde en az dini görevliler bulunurken, Hoca Beği Mahallesi'nde ilmiye mensubu hiç kimse yoktu. 22 tane imamın bulunması, bunların görev yaptıkları camii ve mescitlerin sayısının da çok olduğunu göstermektedir. Şeyh ve dervişlerin çok olduğu şehirde, aynı zamanda *Akkaş Dede şeyh-i Haydarî-hane bâ berat-ı şerif* ibaresi, Erzincan'da faaliyet gösteren bir tekke olduğunu ve buranın şeyhinin Padişahın beratıyla tayin edildiğini göstermektedir.

Şehirde 7 adet müderrisin ve ulemâ-i kirâmın bulunması, Erzincan'ın önemli bir ilim merkezi olduğunun göstergesidir.

Meslek Sahipleri; Avârız defterine intikal etmiş meslek mensupları *hanehâ-i ba'zı ehl-i menâsib* veya *ehl-i mansıb* başlığı altında verilmiştir. Osmanlı öneminde bir şehirde bulunması lazım gelen hemen her tür meslek mensubu, Erzincan şehrinde de vardır. Bunların mahallelere göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo IV: Erzincan Şehrindeki Meslek Gurupları

Mahalle / Meslekler	Camii Kebir	Şeyh Çelebi	Debbağan	İslamiye-i Eskişehir	Kürk Barak	Çukur	Eskişehir	Hoca Beği	Vaskird köyü	Toplam
Berber	1					1	1		1	4
Çullah							1	1		2
Çukacı	1								1	2
Börekçi		2								2
Ekmekçi	1	1			1				2	5
Debbağ		1	2		1				5	9
Eskici	1	1					1			3
Mestçi	1								1	2
Kasap		2			1	1		2		6
Tellal		2		1		1				4
Terzi					1		1	2	2	6
Neccar		2								2
Nalbant		2	1		1	1			1	6
Köşker		1			1					2
Kılarcı			1							1
Sarrac			2						1	3
Kaşıkçı					1					1
Külahçı						1	1			2
Hamamcı							2	1		3
Sepetçi								1		1
Boyacı								1		1
Demirci							1	1	1	3
Mutaf							1	1	1	3
Kılınççı								1		1
Yağcı								1		1
Yemenici								1		1
Semerci								1	2	3
Kuyumcu								1		1
Toplam	5	14	6	1	7	5	9	15	18	80

Görüldüğü üzere, Erzincan şehrinde 1642 tarihinde 28 farklı meslek kolunda toplam 80 kişi mesleğini icra etmekteydi. Meslek gurupları çerisinde en yoğun olanı, diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi debbağlık / dericilik idi. Sayısı fazla diğer meslekler ise, kasaplık, terzilik ve nalbantlık idi. Cemaleddin Mahallesi'nde hiçbir meslek mensubu bulunmazken İslamiye-i Eskişehir Mahallesi'nde sadece bir tellalın olması da dikkat çekicidir. Şehirdeki meslek mensuplarına, şehrin hemen yanında bulunan ve 4 mahallesi bulunan Vaskird köyü de listeye dâhil edilmiştir. Bunun sebebi, buradan geçmekte olan suyun kenarında dericilerin yoğun olarak yerleşmeleri ve meslek mensuplarının çoğunun mesleğini şehir merkezinde ifa etmelerine rağmen ikametlerini çok yakın olan Vaskird köyünde yapmalarıdır.

Fakir ve işsiz-güçsüzler; Avâız defterinde *hanehâ-i fakîrân* ve *'amel-mandegân* şeklinde kaydedilen fakir ve kimsesizler, Osmanlı kanunlarına göre vergi muafiyetine sahip kimselerdi. Pîr-i fânî adıyla kaydedilen ihtiyarlar, a'mâ

olarak kaydedilen görme özürlü olanlar, ma'lul adıyla belirtilen iş yapamayacak kadar özürlü olanlar, kocaları vefat etmiş fakat hane sahibi olan dul kadınlar vb. kimseler bu başlık altında kaydedilmişlerdi.

Tablo V: Erzincan Şehrindeki Fakir ve İşsizler

Mahalle Adı	Derviş	Abdal	A'ma	Dul kadınlar	Öksüz	İşsiz-güçsüz	Toplam
Camii Kebir	2	1		4		9	16
Şeyh Çelebi	8	1	1	6	1	11	28
Cemaleddin			2	24		22	48
Debbağan				8		7	15
İslamiye-i Eskişehir				6	1	10	17
Kürk Barak				5		14	19
Toplam	10	2	3	53	2	73	143

Görüldüğü üzere Erzincan Şehri'nde fakir ve işsiz-güçsüz olarak 143 hane vardır. Bu da şehrin bu tarihteki nüfusunun yaklaşık % 11'ine tekabül etmektedir. Bu grup içerisinde en yoğun olanlar işsiz-güçsüzler olup onları dul kadınlar takip etmektedir.

Kır İskân Birimleri; Erzincan Kazası'na bağlı olarak Güney Erzincan ve Kuzey Erzincan adıyla iki nahiyeye vardı. XVI. yüzyılda Güney Erzincan Nahiyesi'ne bağlı köy sayısı 66 iken⁴³ 1636 ve 1642 tarihli defterlerde 52 köy olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla 14 köyün XVII. yüzyılda Güney Erzincan Nahiyesi'ne bağlı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu köyler ya birleştirilmiştir, ya da başka nahiyelere bağlanmıştır. Aynı durum Kuzey Erzincan Nahiyesi için de geçerlidir. Nitekim XVI. yüzyılda bağlı köylerin sayısı 39 iken⁴⁴ XVII. yüzyılda bunların sayısı 36'ya düşmüştür. Ancak azalma Güney Erzincan Nahiyesi'ne göre daha azdır.

Sosyal yapı olarak bakıldığında Müslüman nüfus arasında Şahverdi, Haydar, Allahverdi, İmam Kulu, Hakverdi, Şahkulu, Veli, Piri, Cafer, Hüseyin vb. isimlerin yoğunlukta olduğu görülmektedir.

Güney Erzincan Nahiyesi; XVII. yüzyılda bu nahiyeye bağlı 52 köy bulunmakta⁴⁵ olup bunlardan 27 tanesi, Müslüman ve gayr-i Müslimlerin birlikte ikamet ettikleri yerleşim birimleriydi. 18 köyde sadece Müslüman nüfus, 6 köyde de gayr-i Müslim nüfus ikamet etmekteydi. Bir köy de boş olarak kaydedilmişti.

Güney Erzincan'a bağlı 52 köy içerisinde en büyüğü ve dikkat çekeni, şehrin hemen yanında bulunan ve sakinlerinin büyük bir kısmının şehirde

⁴³ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 100–115.

⁴⁴ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 116–123.

⁴⁵ *D. MKF. 27448*, s. 11–13; *MAD. 5152*, s. 340–395.

esnaflık yaptığı Vaskird köyüdür. Bu köyün XVI. yüzyılda dört mahallesi⁴⁶ var iken 1642 tarihli avârız defterine göre Celayızor, Değirmenler, Vartanşa, Horan ve Melek adında beş mahallesi bulunmaktaydı.⁴⁷ Günümüzde de olduğu gibi Erzincan şehrinin bağ ve bahçelerinin büyük bir kısmının bulunduğu, adeta sayfiye yeri olan Vaskird köyü, 1642 tarihli deftere göre müderris, ilmiye ricali, dini görevliler, askeri sınıf mensuplarının meskûn olduğu önemli bir yerleşim birimi idi. Erzincan Kazâsı'nın en büyük köyü olup 133 Müslüman hane, 61 gayr-i Müslim hane meskûndü. Bunlar içerisinde 9 dinî görevli, 14 askerî görevli ve 7 fakir ve kimsesiz bulunmaktaydı. 185 kıta bağın, 32 adet tarlanın ve 76 kilelik zeminin bulunduğu Vaskird köyü, Erzincan'ın adeta sebze ve meyve yönünden ambarı idi. Diğer büyük köyler ise, Yalnızbağ, Metni, Köşenkâr-ı Kebir, Sipyatağı, Cimin ve Çakırman idi.

Güney Erzincan Nahiyesi'nde 790 Müslüman ve 440 gayr-i Müslim hane vardı. Nahiye kazadaki sebze, meyve ve hububat üretiminin hemen hemen tamamını karşılamaktaydı. Nitekim 53 adet bahçe, 618 adet bağ, 182 tarla ve çiftlik, 6819 kilelik zemin bulunmaktaydı.

Köylerdeki bazı bağların şahıslar tarafından vakfedildiği görülmektedir. Nitekim Haşhaşi köyünde, *Hane-i Mehmed v. Kurd Hacı Bağları Hazret-i Resulullah Sallallahü aleyhi vesellem rûh-i şerifleri için ümmetine vakf idüb haneye dâhil değildir. 3 kıta bağ* şeklindeki kayıt, bunun en güzel göstergesidir. Buna göre bağ gelirleri, Hz. Peygamberin ruhu için ümmetine vakfedilmiş, bundan dolayı da haneye dâhil edilmemişti.

Ula köyünde Hacı Ali'nin bağı⁴⁸, Melik Fahreddin Gazi'ye vakfedildiğinden haneye dâhil edilmemişti.

Kılarıç köyünde Şeyh Abdülkerim Efendi'nin ziraat yaptığı 12 adet tarla, kendisinin Halvetiye tarikatı şeyhlerinden olması ve Padişaha dua etmesi sebebiyle vergi muafiyetine sahipti.⁴⁹ Aynı durum Kertah köyünde bulunan Şeyh Abdi Efendi için de uygulanmıştır⁵⁰. Abdi Efendi de Halvetiye tarikatı şeyhlerinden olduğundan ve padişaha dua ettiğinden bahçesi avârızdan muaf tutulmuş ve haneye dâhil edilmemişti.

⁴⁶ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 115.

⁴⁷ *D. MKF. 27448*, s. 11; *MAD. 5152*, s. 340–348.

⁴⁸ “Bağ-ı Hacı Ali Melik Fahreddin Gazi'nin vakfı olmağla haneye dâhil değildir”. *MAD. 5152*, s. 381

⁴⁹ “Ziraat-i Şeyh Abdülkerim Efendi tarla 12 tarik-i Halvetiye-i meşayih-i kiramdan olmağla karye-i mezburede olan toprağı padişah-ı İslama dua etmekle üzerine muafiyet ile kayd olmuştur.” *MAD. 5152*, s. 386.

⁵⁰ “Şeyh Abdi Efendi müşarun ileyh tarik-i Halveti meşayihinden olub duasından ümid eda olunacak kimesne olmak ile bağçesi avarız yeri olmadığı ecilden haneye dâhil değildir.” *MAD. 5152*, s. 390.

Güney Erzincan Nahiyesi'ne bağlı olan Herdir ve Cemal-oğlu Kışlağı adlı yerleşim birimlerinin harabe ve boş olduğu ve bunların şenlenmesine sebep olan kimselerden avâriz alınmaya başlandığı da kaydedilmektedir. Nitekim Herdir köyü, harabe olup mirî için avâriz verilen bir yer olmadığından Erzincan Kazâsı'nda bulunan Ali Ağa'nın adamı Mehmed adlı kimse, köyde ziraat edip devlete avâriz bedeli olarak her yıl 400 akçe vermeyi kabul ettiğinden⁵¹ burada ziraat yapmasına izin verilmişti.

Tanuz Tamı adlı köy de daha önce mezraa iken sonradan mera haline getirilmiş, bunun üzerine de reayadan birkaç kimse gelip yerleşerek ziraat yapmaya başlamışlardı.⁵² Bu köye avâriz tahakkuk ettirilmesi düşünülmüş ancak, avâriz verecek kadar geliri olmadığından, şayet avâriz konulursa buraya yerleşen reayanın başka bir yere göç etmesi, yani perakende olma ihtimali olduğundan avâriz vergisi alınmaması kararlaştırılmıştı.

Cemal-oğlu Kışlağı da boş ve harabe iken Handan adlı kimse köyde ziraat yapıp devlete yıllık 500 akçe vermeyi kabul ettiğinden kendisine ziraat için izin verilmişti.⁵³

Köyler arasında zaman zaman çeşitli konularda ihtilaf olmuş ve devlet ricali bu problemleri halletmeye çalışmıştı. Nitekim Peraskiğ köyü ile Suluka köyü arasında suyun kullanımı⁵⁴ hususunda anlaşmazlık olmuş, Peraskiğ ahalisinden suyun kendilerine ait olduğunun ispatı istenmiş onlar da temessük getiremeyince Suluka köyü ile birlikte ortak olarak kullanmaları istenmişti.

Kuzey Erzincan Nahiyesi; XVII. yüzyılda Kuzey Erzincan Nahiyesi'nde 36 köy, 2 kışlak ve Türkmenlerin yerleştiği 4 mezraa bulunmaktaydı⁵⁵. Nüfus

⁵¹“Karye-i mezbur harabe olub bu ana dek cânib-i mirîye haney-i avâriz hâsıl olmayub hâlâ müceddeden ferman olunan hane tahririne kaza-i mezbur sükkânından Bekir-zade Ali ağanın âdemi Mehmed senede cânib-i mirîye bedel-i avâriz dört yüz akçe virüb karye-i merkumu ziraat hırâset etmek üzere kabul ve taahhüd idüb ol-vechile taahhüdü mirîye tabi olmağla deftere kayd olundu.” *MAD. 5152*, s. 391.

⁵²“Karye-i mezbur mezraa olub kadimü'l-eyyamdan mer'â iken birkaç kimesneler gelüb tavattun eyleyüb avâriz verir yer olmamağla haliyâ dahi avâriz ta'yin olunsa tahammüleri olmayub perâkende olmak mukarrer olmağın şenlik olmak için karye-i mezburede mütemekkin olan kimesnelerden ba'de'l-yevm avâriz talep olunmamak üzere deftere kayd olundu.” *MAD. 5152*, s. 395.

⁵³“Karye-i mezbure hâli ve harabe olub içinde ziraat eyleyen Handan nam kimesne mirîye beher sene yüz akçe bedel-i avâriz virmek üzere kabul ve taahhüd eylediği deftere kayd olundu.” *MAD. 5152*, s. 395.

⁵⁴Bu kayıt; “Karye-i mezburede cari olan suyu Paraskiğ karyesi ahalisi kat' etmişdir deyu karyenin reayaları tazmim etmekle getürdüb sual olunduk da temessükle zabt ederiz dediklerine temessük talep olunub bulunmamağla ba'dehu temessük ibraz etmezler ise ber-vech-i iştirak zabt etmeleri bu mahalle kayd olundu” şeklindedir. *MAD. 5152*, s. 379.

⁵⁵ *D. MKF. 27448*, s. 13-14; *MAD. 5152*, s. 396-432.

olarak en büyük köyler, Kiy, Mağisi, Vakf-ı Pirastik, Molla Köy ve Hamzası idi. En az nüfusun yaşadığı yer ise, Baş Pirastik köyü idi. Köylerde 478 hane Müslüman, 318 hane gayr-i Müslim ikamet etmekteydi. Bunlar içerisinde 53 askerî görevli, 22 dini görevli, 11 tane de fakir ve işsiz-kimsesiz tespit edilmiştir. 15 yerleşim biriminde Müslüman nüfus, 3 köyde gayr-i Müslim nüfus, 20 köyde de Müslim ve gayr-i Müslim nüfus birlikte ikamet etmekteydi. Güney Erzincan Nahiyesi'ne göre bağ, bahçe ve ziraat alanları daha azdı. Nitekim bu nahiyede 11 bahçe, 20 bağ ve 16 tarla ve çiftlikler bulunmaktaydı.

Fırat Nehri, Kuzey Erzincan Nahiyesi'nin sınırları içerisinde geçtiği için bazı köylerin reayası, nehir üzerinde bulunan köprülerin bakım ve tamiri ile görevlendirilmişlerdir. Bu köylerden birisi olan Hamzası köyü reayası⁵⁶, Fırat Nehri üzerindeki köprünün bakım ve onarımını kendi mallarıyla yapmaları, şayet yapmazlar ise avâız hanesine dâhil edilip vergi tahsil edileceği bildirilmişti. Aynı şekilde İrgan köyü⁵⁷ ahalisi de Fırat Nehri üzerindeki köprünün bakım ve onarımıyla görevlendirilmiş, karşılığında da avâız muafiyeti almışlardı.

Badranis köyü boş iken daha sonra bazı kimseler burada ziraat etmişler ve karşılığında da her yıl mirîye 400 akçe vermeyi kabul etmişlerdi. Köyde ziraat yapan 4 kişi, işledikleri yerler için taahhütleri devam ettikçe ellerindeki beratların geçerli olacağı ifade edilmişti.⁵⁸

Cerzini köyünde Seyyid Aceb Şîr Gazi'nin türbesi olduğundan⁵⁹ köyün Müslüman halkı, türbeye hizmet ettiklerinden avâız hanesi hesabına dâhil

⁵⁶“Karye-i mezbûr Nehr-i Fırat üzere bina olunan köprünün ta'mir ve meremmeti için ta'yin olunub eda-yı hizmet olmazlar ise ve köprü ta'mire muhtac oldukça kendü mallarıyla ta'mir eylemezler ise avâızları mirî için alınmak şartıyla avâız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere...” *MAD. 5152*, s. 410.

⁵⁷Bu kayıt; “Karye-i mezbure dahi Erganik vasatında carî olan Nehr-i Fırat üzerinde binâ olunan köprünün ta'mir ve meremmetine ta'yin olunub ba'de'l-yevm köprü-yi mezbûre harabe ve ta'mire muhtac oldukça kendü mallarından ta'mir idüb ma'mur saklamazlar ise avâız-ı divâniyeleri mirî tarafından tahsil olunmak üzere avâız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muafiyetleri deftere kayd olundu” şeklindedir. *MAD. 5152*, s. 422.

⁵⁸Badranis köyü ile ilgili kayıt; “Karye-i mezbûr reayadan hâlî olub bazı kimesneler ziraat idüb ziraatleri bedeli Fazlı ve Mehmed ve diğer Mehmed ve Habil nam kimesneler beher sene mirîye ber-vech-i maktu' bedel-i avâız dört yüz akçe virmek üzere taahüd ve kabul eyledikleri kayd olundu.” şeklindedir. *MAD. 5152*, s.425.

⁵⁹Bu köyde sadât-ı kiramdan Seyyid Aceb Şîr Gazi'nin türbesi olduğundan köyün Müslüman halkı buraya hizmet ettiklerinden avâız hanesine dahil edilmemişti. “Karye-i mezburede medfun olan Seyyid Aceb Şîr Gazi kuddise's-sırhunun asitanesine Karye-i mezbure reayalarının Müslümanları hizmet etmek üzere haneye dâhil olmayub zimmileri bir hane ile tahrir olunmuşdur.”, aynı şekilde Seyyid Aceb Şîr Gazi'nin soyundan olan ve Kız-ucan Sancağı'nın kadısı olan Mahmud Efendi'ye ait bir hane de bulunmaktaydı. Bunlardan başka Aceb Şîr Gazi'nin dervişleri de burada ikamet ettiklerinden onlar da vegîye dahil edilmemişti. “Hane-i Mahmud Efendi Kadı-i Kız-Ucan müşarun ileyhin ecdad-ı 'izamı Seyyid Aceb Şîr Gazi

edilmemişlerdir. Köyde meskûn olan 28 gayr-i Müslim hane ise avâriz hesabıyla bir hane kabul edilmiştir.

Kuzey Erzincan Nahiyesi'ne Gence ve Şirvan taraflarından gelen Türkmen cemaatlerinin de olduğu görülmektedir. Bunlar defterde *an cemaat-i muhâcirîn ki cânib-i Gence amedend* şeklinde kaydedilmişlerdir.⁶⁰ Bu cemaatlerden Develi ve Kara Bıyık Cemaatleri Hacıda Kışlağı'nda, Danişmendli Cemaati Kırık Kışlağı'nda, diğer cemaatler de Kara Küçük, Kuvleve ve Kara Kulak Kışlaklarında meskûn idiler.

Bu cemaatlerin Anadolu'ya gelmeleri ile ilgili avâriz defterinde ilginç bir kayıt vardır.⁶¹ Bu kayda göre, Gence ve Şirvan taraflarında ikamet etmekte olan bu cemaatler, bölgede Şiilerin Hz. Peygamber'in eşine ve cihar-yâr-ı güzîn olarak isimlendirilen dört büyük halifeye olan düşmanlıklarına tahammül edemediklerinden İslam diyarında ikamet etmeye niyet edip bahsedilen kışlaklara geldiklerinden, avâriz ve örfî vergilerden muaf oldukları hususunda padişahın beratı olduğundan aynı muafiyetlerin devam etmesi için deftere açıklama eklenmiştir.

Sonuç olarak, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Erzurum Eyaleti'nin Paşa Sancağı'na bağlı küçük bir kazâ olan ve Paşanın gönderdiği subaşı tarafından idare edilen Erzincan, mahalleleri, camii ve mescitleri, tekke ve zaviyeleri, çarşı ve pazarları ile Anadolu'daki benzer kazaların tipik özelliklerini göstermektedir.

evladından olub hane-i avarızdan muaf olmak üzere deftere kayd olundu." *MAD. 5152*, s.423-424.

⁶⁰ *MAD. 5152*, s.426.

⁶¹ Bu cemaatlerin gelme sebepleri de defterde; "Mezkure kimesneler Gence ve Şirvan vilayetlerinden mutavattın ve temekkünler iken evda'ı revafız-ı hasrîn ve etvâr-ı faziha-i düşmen-i cihar-yâr-ı güzîne tahammül idemeyüb diyar-ı İslamiyede ikamete niyyet ile geldiklerinde avarız-ı rüsûmât ve tekalif-i örfiye ve şukkadan muaf ve müsellemler olalar deyu ellerinde emr-i şerif-i 'alışan olmağla vech-i meşrûh üzere oldukları deftere kayd olundu" şeklinde kaydedilmiştir. *MAD. 5152*, s.427.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Tapu-Tahrir Defteri (TD.) 387

BOA. Divan-ı Hümayun Mevkufat Kalemî (D. MKF.) 27448.

BOA. D. MKF. 27459.

BOA. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.) 5152.

BOA. MAD. 299.

BOA. MAD. 7521.

Celal-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, haz. A. Uğur-M.Çuhadar, Ankara 1980.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A.S.Aykut, İstanbul 2005.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 2*, haz. Z. Kurşun, S.A. Kahraman, Y.Dağlı, İstanbul 1999.

Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, İstanbul 1314.

AKA, İsmail, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991.

AYDIN, Dünder, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535–1566)*, Ankara 1998.

BARKAN, Ö.Lütfî, “Avâriz”, *İA. II*, İstanbul 1993, s.13–19.

BOSTAN, M. Hanefî, “XVII. Yüzyıl Avâriz ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 9–13 Eylül 2002), Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt I. Kısım*, Ankara 2005, s. 413–429.

CANARD, M., “Awarid”, *EF I*, p. 760–762.

DEMİRCİ, Süleyman, “Collection of Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620–1700”, *Belleten* c. LXIX, sayı 256, Aralık 2005, s. 897–912;

EMECEN, Feridun M., “Kayacık Kazâsının Avâriz Defteri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, İstanbul 1982, s.159-163.

GÖDE, Kemal, *Eratnalılar ((1327–1387)*, Ankara 1994.

İNBAŞI, Mehmet, “1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre Erzurum Şehri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 4, İstanbul 2001, s. 9–32.

Mc-GOWAN, Bruce, “Osmanlı-Avâriz-Nüzül Teşekkülü 1600–1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1981, s.1327–1331.

MİROĞLU, İsmet, “Erzincan”, *DİA*. 11, s. 318–319.

MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–15466)*, Ankara 1990.

MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975.

ÖZDEMİR, Rıfat, “Avâriz ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X.Türk Tarih Kongresi (Ankara 22–26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler, IV*, Ankara 1993, s.1581–1584.

ÖZEL, Oktay, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografisi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avâriz Defterleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12–16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler, c. III*, Ankara 1999, s. 735–743.

ÖZTÜRK, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avâriz Defteri”, *OTAM* 8, Ankara 1997, s.249–253.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avâriz”, *DİA*. IV, İstanbul 1991, s.108–109.

SÜMER, Faruk, *Karakoyunlular I*, Ankara 1984.

TANSEL, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 1985.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1983.

ÜNAL, Mehmet Ali, “1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avâriz Defteri”, *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler Araştırmalar*, Isparta 1999, s.119–122.

YÜCEL, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991.

EKLER:**Ek I: Güney Erzincan Nahiyesi'ne Bağlı Köyler**

Köy Adı	Müslüman	Gayr-i Müslim	Dini Görevliler	Askeri Görevliler	Fakir ve işsizler
Vaskird	133	61	9	14	7
Norgah	20	2		7	
Harabidi		8			
Yalnızbağ	30	11	2	2	1
Halir	3				
Haşhaşi	39	7	7	6	5
Tavurska	4	7			
Koskos		11			
Metni	8	35	2	1	
Hamle	5	12			
Dinekdik		24			
Hekirge	15	10		6	
Dermemi		8			
Köşenkâr-ı Kebir	42		6	5	
Pazvan	10	25		3	
Sansa	14	4		2	
Korucatelek	10	28			
Bargisor	5	13			
Hah	43	14		7	3
İsasi	6	5		1	
Çerme	15			5	
Göğne	4				
Sipyatağı	26	12		6	
Karmiri	4	15		4	
Hozinsi	7	13		1	
Selbos	16	6		2	3
Şoha	26		5	6	
Ekrek	5	6		1	
Peraskiğ	16		1	3	
Seluka ⁶²	24	6	5	4	
Cilaylı	5	4		2	1
Til	15	19		9	
Laroşi		6			
Ula	18	24	2	3	2
Cimin	46		2	20	2
Hinzori		16			

⁶²Bu köyde bulunan su kaynağı ile ilgili bir anlaşmazlık olduğu görülmektedir. “Karye-i mezbûrede carî olan suyu Peraskiğ karyesi ahali kat’ etmişdir deyu karyenin reayaları tazmim etmekle getürdüb sual olunduk da temessükle zabt ederiz dediklerine temessük taleb olunub bulunmamağla ba’dehu temessük ibraz etmezler ise ber-vech-i iştirak zabt etmeleri bu mahalle kayd olundu.” *MAD.* 5152, s. 379.

Petariç	9	18		2	
Kilariç	12		1	2	
Pişkitah	10				
Radak	20	4		1	
Çakırman	26	5		4	
Kabirşi	5	2		2	
Kertah ⁶³	29		3	7	1
Herdir ⁶⁴					
Harpuşta	8		2		
Penetke	6				
Köşenkar-ı Sagır	24		3	6	
Hamzaoğlu	3				
Kurasi ⁶⁵	10				
Tanuz Damı ⁶⁶	9				
Cemaleddin Kışlağı	4				
Cemal-oğlu Kışlağı ⁶⁷	1				
Toplam	790	440	50	144	24

Ek II: Kuzey Erzincan Nahiyesi'ne Bağlı Köyler

Köy Adı	Müslüman	Gayr-i Müslim	Dini Görevliler	Askeri Görevliler	Fakir ve işsizler
Dacirek		8			
Vakf-ı Pirastik	15	23	2	5	
Gelinsi		1			
Tilharis	11	11	1	2	1

⁶³Bu köyde yaşayan Abdi Efendi'nin tarikat mensubu olması sebebiyle avarızdan muaf tutulduğu ifade edilmektedir. "Şeyh Abdi Efendi müşârun ileyh tarik-i Halveti meşâyihine ve duasından ümid eda olunacak kimesne olmak ile bağçesi avâız yeri olmadığı ecilden haneye dâhil değildir.", *MAD. 5152*, s. 390.

⁶⁴Bu köy harabe idi. Daha sonra Ali Ağa köyü şenletmişti. "Karye-i mezbur harabe olub bu ana dek cânib-i mirîye hane-i avâız hâsıl olmayub hâlâ müceddeden fermân olunan hane tahririne kazâ-i mezbûr sükkânından Bekir-zâde Ali Ağanın âdemi Mehmed senede cânib-i mirîye bedel-i avâız dört yüz akçe virüb karye-i merkûmu ziraat hırsaset etmek üzere kabul ve taahhüd idüb ol-vechile taahhüdü mirîye tabi olmağla deftere kayd olundu." *MAD. 5152*, s. 391.

⁶⁵ Bu köyün sazlık olduğu ifade edilmektedir. *MAD. 5152*, s. 394.

⁶⁶Köyün daha önce mezraa iken sonradan mera haline getirilip iskâna açıldığı anlaşılmaktadır. "Karye-i mezbur mezraa olub kadimü'l-eyyamdan mer'a iken birkaç kimesneler gelüb tavattun eyleyüb avâız verir yer olmamağla haliyâ dahi avâız ta'yin olunsa tahammüleri olmayub perakende olmak mukarrer olmağın şenlik olmak için karye-i mezburede mütemekkin olan kimesnelerden ba'de'l-yevm avâız talep olunmamak üzere deftere kayd olundu." *MAD. 5152*, s. 395.

⁶⁷ Köyün boş ve harabe olduğu belirtilmektedir. "Karye-i mezbûre hâlî ve harâbe olub içinde ziraat eyleyen Handan nam kimesne mirîye beher sene yüz akçe bedel-i avâız virmek üzere kabul ve taahhüd eylediği deftere kayd olundu." *MAD. 5152*, s. 395.

Kiy	26	41	3	7	
Şenek	6	6		2	
Mağisi	3	60			
Norkığak	17	2	1		
Örik		28			
Pulur	4	4			
Rum-ekrek	16	4		3	
Kal'acık	16				
Kuher	3				
Çorhasa	17	2		5	
Vaskitil	15			1	1
Hamzası ⁶⁸	21	9	1	4	
Molla Köy ⁶⁹	25	9	2		
Zatkiği	25	11		2	2
Anderis	16	10		7	
Gürlevik	7			1	
Cancıge	4	1		2	
Karatuş	22	5		7	2
Hozavans	8	4			
Baştulak	9	4			
Bilmasor	7				
Erduna	3				1
Kubirke	2				
Baş Pirastik	1				
Baş Kal'acık	6				
Moğaçır	3	13			
Egerler Huma	3	23			
İrgan ⁷⁰	6	28		2	
Cerzini ⁷¹	20	11	7	1	4

⁶⁸Bu köy, Fırat Nehri üzerindeki köprünün tamiri ile görevlendirilmiştir. Bununla ilgili defterde; “Karye-i mezbûr Nehr-i Fırat üzere bina olunan köprünün ta'mir ve meremmeti için ta'yin olunub eda-yı hizmet olmazlar ise ve köprü ta'mire muhtac oldukça kendü mallarıyla ta'mir eylemezler ise avarızları mirî için alınmak şartıyla avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzere kayd olundu” şeklinde kayıt vardır. *MAD. 5152*, s. 410.

⁶⁹Molla Köy'de bir zaviyenin bulunduğu ve buraya bir zaviye şeyhinin tayin edildiği anlaşılmaktadır. “Yusuf v. İbrahim şeyh-i zaviye-i karye-i m. Bâ-berat-ı şerif”. *MAD. 5152*, s. 411.

⁷⁰Köy halkının köyün ortasından geçen Fırat Nehri üzerindeki köprüyü kendi mallarıyla tamir etmeleri, buna karşılık avarızdan muaf olmaları hususunda kayıt vardır. “Karye-i mezbure dahi Erganik vasatında carî olan Nehr-i Fırat üzerinde binâ olunan köprünün ta'mir ve meremmetine ta'yin olunub ba'de'l-yevm köprü-yi mezbûre harabe ve ta'mire muhtac oldukça kendü mallarından ta'mir idüb ma'mur saklamazlar ise avârız-ı divâniyeleri mirî tarafından tahsil olunmak üzere avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muafiyetleri deftere kayd olundu.” *MAD. 5152*, s. 422.

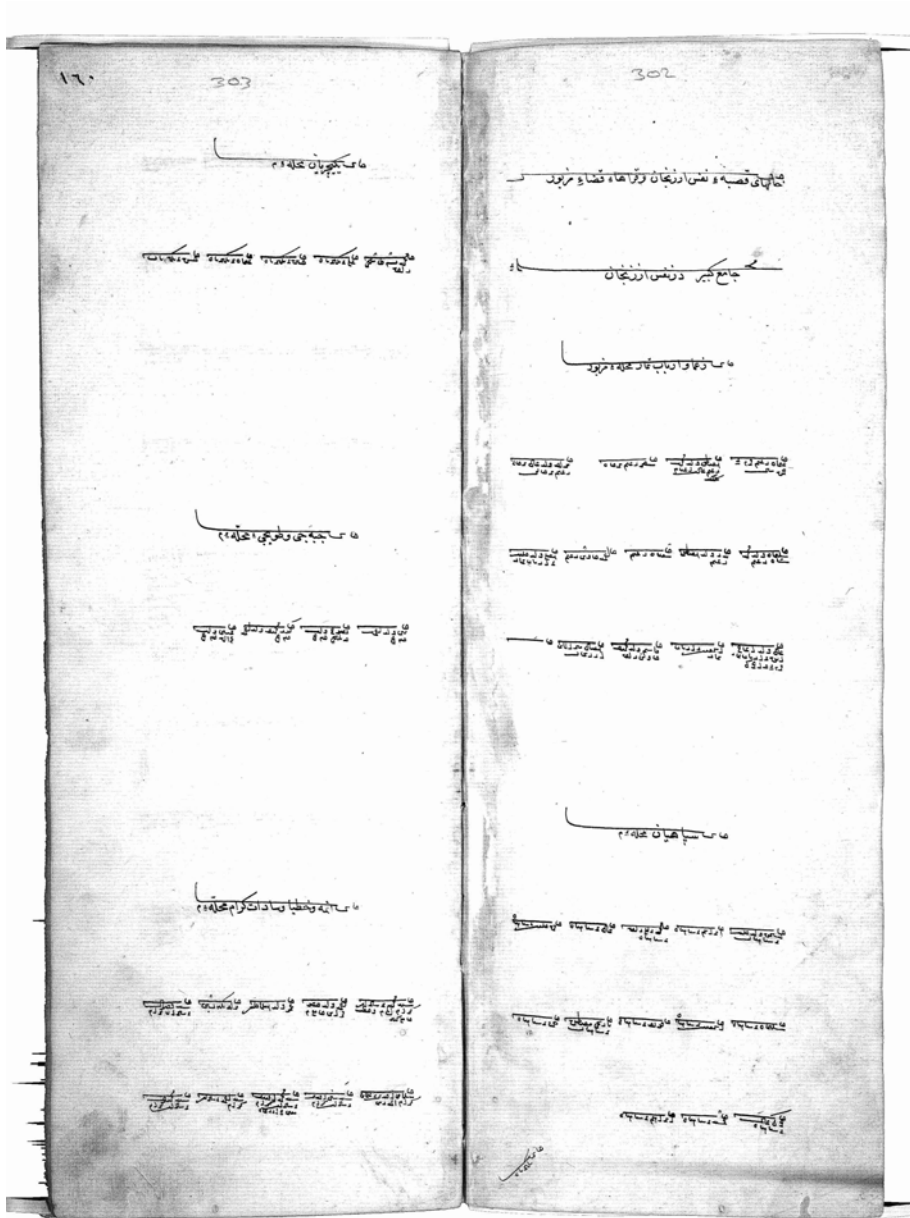
⁷¹Bu köyde sadat-ı kiramdan Seyyid Aceb Şîr Gazi'nin türbesi olduğundan köyün Müslüman halkı buraya hizmet ettiklerinden avarız hanesine dahil edilmemişti. “Karye-i mezburede medfun olan Seyyid Aceb Şîr Gazi kuddise's-sırrahunun asitanesine Karye-i mezbur reayalarının

Badranis ⁷²					
Kışlak-ı Kara Küçük ⁷³	46		3		
Kışlak-ı Hacırda	1/8				
Kışlak-ı Kırık	12		2	2	
Kara Küçük, Kuvleve Kara Kulak mezraları	59				
Kadagan	7				
Kurd-i Birastik	4				
Toplam	478	318	22	53	11

Müslümanları hizmet etmek üzere haneye dâhil olmayub zımmileri bir hane ile tahrir olunmuşdur.”, aynı şekilde Seyyid Aceb Şir Gazi'nin soyundan olan ve Kız-ucan Sancağı'nın kadısı olan Mahmud Efendi'ye ait bir hane de bulunmaktaydı. Bunlardan başka Aceb Şir Gazi'nin dervişleri de burada ikamet ettiklerinden onlar da vegiye dahil edilmemişti. “Hane-i Mahmud Efendi Kadı-i Kız-Ucan müşarun ileyhin ecdad-ı 'izamı Seyyid Aceb Şir Gazi evladından olub hane-i avarızdan muaf olmak üzere deftere kayd olundu.” *MAD. 5152*, s.423–424.

⁷²Badranis köyü boş iken daha sonra bazı kimseler burada ziraat etmişler ve karşılığında da her yıl miriye 400 akçe vermeyi kabul etmişlerdi. “Karye-i mezbûr reayadan hâli olub bazı kimesneler ziraat idüb ziraatleri bedeli Fazlı ve Mehmed ve diğer Mehmed ve Habil nam kimesneler beher sene miriye ber-vech-i maktu' bedel-i avarız dört yüz akçe virmek üzere taahüd ve kabul eyledikleri kayd olundu.” *MAD. 5152*, s.425.

⁷³Karaküçük kışlağı ile birlikte diğer kışlak yerlerine Gence tarafından çok sayıda aşiretin gelip yerleştiği ifade edilmektedir. Bunlarla ilgili defterde; “An cemaat-i muhâcirin ki cânib-i Gence amedend” şeklinde bir kayıt vardır. *MAD. 5152*, s.426. Bu kimselerin Hacırda Kışlağı'nda Revan'dan gelen Develi ve Kara Bıyık Cemaatleri, Kırık Kışlağı'nda Danişmendlü Cemaati meskündü. *MAD. 5152*, s.426-430. Bu cemaatlerin gelme sebepleri de defterde; “Mezkure kimesneler Gence ve Şirvan vilayetlerinden mutavattın ve temekkünler iken evda'ı revafız-ı hasrîn ve etvâr-ı faziha-i düşmen-i cihar-yâr-ı güzîne tahammül idemeyüb diyar-ı İslamiyede ikamete niyyet ile geldiklerinde avarız-ı rüsûmât ve tekâlif-i örfiye ve şukkadan muaf ve müsellemler olalar deyu ellerinde emr-i şerif-i 'alışan olmağla vech-i meşrûh üzere oldukları deftere kayd olundu” şeklinde kaydedilmiştir. *MAD. 5152*, s.427.

Ek III: BOA. MAD. 5152